

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
9-SON

KOKAND UNIVERSITY | **2023**
HERALD | **VOLUME №9**

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
9-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 9**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 9**

9/2023

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Sahifalovchi muharrir:

T.M.Umarov

Texnik muharrir:

D.Z.Solidjonov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2023

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	Sh.Ruziyev	O'zbekistonda smart turizmni zamonaviy prinsiplari asosida rivojlantirish va bunda xorij tajribasidan foydalanish	3-6
2.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Strategy for the development of free economic zones in Uzbekistan	7-10
3.	K.Светлана O.Арзикулов Г.Атамуратова	Методы управления кредитным портфелем коммерческих банков	11-16
4.	J.Bobanazarova L.Zulfikarova	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida yoshlarning kasbiy layoqatlarini shakllantirish	17-20
5.	K.Kurpayanidi	Institutional aspects and risks in the digital economy: ways to reduce uncertainty for economic agents	21-25
6.	A.Abduvoxidov X.Nazarov	Qishloq xo'jaligi tarmog'ini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali raqamlashtirish va innovatsiyalarni jadallashtirish istiqbollari	26-30
7.	Sh.Rasulova	Oziq-ovqat sanoat korxonalarini faoliyatini boshqarish hamda korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari	31-34
8.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Influence of the volume of industrial production in Uzbekistan on the import trend	35-40
9.	M.Turg'unov	Raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatida zamonaviy boshqaruv istiqbollari	41-45
10.	K.Svetlana U.Gulmira	Tadbirkorlik faoliyatida motivatsiya modellari va xorijiy davlatlar tajribalarining ahamiyati	46-49
11.	Г.Хусанова	Худудлар саноатини комплекс-инновацион ривожлантириш модели (Наманган вилояти мисолида)	50-52
12.	T.Boburjon J.Mamasoliyev	Mamlakat yalpi ichki mahsulotiga soliq turlarining ta'siri	53-60
13.	A.Abdusamadov	A comprehensive analysis of the impact of globalization on auditing standards	61-63
14.	K.E. Grishin Y.Djabbarova	Features of printing production in modern conditions	64-67
15.	X.Gafurov S.Abdulhamidov	Mamlakat yalpi ichki mahsulotini rivojlantirishda kichik biznesni o'rni va duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar tahlili	68-71
16.	A.Abdusamadov D.Xo'jamurodov	Moliyaviy texnologiyalar tarixi va rivojlanishi: O'zbekiston misolida	72-74
17.	D.To'xtamurodov	Erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirishni boshqarishning samaradorligi	75-78
18.	Н.Мукумова	Состояние, тенденции и особенности развития рынка услуг высшего образования в Узбекистане	79-84
19.	J.Turg'unov	Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni joriy etish holati va asosiy yo'nalishlari	85-87
20.	U.Mamadaliyev	Specific characteristics of tour operator activity management	88-90
21.	М.Усмонов	Актуальные вопросы достижения точки безубыточности на предприятиях	91-94
22.	Kh.Gafurov	Unraveling complexity: assessing the impact of real effective exchange rate on Uzbekistan's trade dynamics	95-98
23.	L.Yoqubov	Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari tahlili	99-101
24.	Z.Umarova	Iqtisodiy islohotlar sharoitida korxonalarini boshqarish	102-105
25.	O.Umarov Yo.Murodova	Sayyohlar uchun yovvoyi tabiat farovonligini oshirishda marketingdan foydalanish	106-108
26.	Sh.Saloxitdinov	Mehnat bozoriga oliy ta'lim muassasalari tomonidan bitiruvchilarni tayyorlashni tartibga solishning institutsional asoslari	109-112
27.	Sh.Rasulov	Mehnat resurslarining iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha bandligining joriy holati tahlili	113-116
28.	G.Melibayeva	An overview of the function of human resource management in employee performance and motivation	117-121
29.	M.Gulomkodirova	An overview of green banking practices in Uzbekistan	121-125
30.	M.Tojiyeva	Kichik biznesni rivojlantirishning mamlakat ijtimoiy- iqtisodiy hayotidagi ahamiyati	126-130
31.	Sh.Po'latov Sh.Musabekov	The study of value-added tax: knowledge from the eu vat experience and Uzbekistan's vat system	131-135
32.	M.Sultonov	Fond bozori va unda tijorat banklarining tutgan o'rni	136-139

33.	Sh.Po'latov	O'zbekiston respublikasida qo'shilgan qiymat solig'i va aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilarini bir-biridan farqli jihatlarini baholash	140-143
34.	A.Baxromov	Increasing the economic efficiency of textile industry enterprises through digital technologies	144-146
35.	H.Rasulov	Siyosiy mojarolarning turizmga ta'siri	147-150
36.	D.Mamayusupova	Turizm sohasida davlat-xususiy sherikligi ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish	151-153
Pedagogika / Pedagogy			
37.	M.Ganiyeva D.Ergasheva	Unlocking knowledge: key pedagogical aspects of the study of philology	154-158
38.	Sh.Jumanova A.Abdullayev M.Odilova	O'zbekistonda pisa testi natijalari va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini bu testga tayyorlash istiqbollari	159-162
39.	M.Temirova	Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslarini mustahkamlanishi	163-165
40.	G.Sanginova	Erta bolalik ta'limini qo'llab-quvvatlashda oilalarning roli	166-169
41.	N.Valiyeva	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari	170-173
42.	V.Abdullaeva	Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining o'rganilishi hamda asardagi somatik frazeologik birliklarning qo'llanilishi	174-179
43.	S.Asilova	Tarbiyasi qiyin o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari	180-183
44.	Z.Eraliyeva D.Djo'rayeva	Bolalar tafakkurini rivojlantirishda ayrim didaktik o'yinlarning ahamiyati	184-186
45.	G.Komiljonova	Fanlararo bog'lanishlar asosida talabalarni bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish	187-192
46.	Sh.Pardayev	O'quvchilarning individual o'quv natijalarini baholashga zamonaviy yondashuvlar	193-196
47.	A.Mirzakulov	IIV akademiyasi kursant qizlarini zamonaviy krossfit sport turi orqali jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish	197-200
48.	F.Berdibekova	Akmeologik yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari	201-203
49.	H.Akbarova	Talim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida samaradorligini oshirish (onlayn o'yinlar)	204-208
Filologiya / Philology			
50.	M.Mamatqulova	How does a person become multilingual?	209-2012
51.	M.Mamatqulova	Needs analysis as a main phase for designing english for specific purposes (esp) course	213-216
52.	L.Uzakova	O'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik birliklarning lingvokulturologik tadqiqi: o'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik vositalarning chog'ishtirma tadqiqi	217-221
53.	G.Xoldorova	Alisher Navoiy ijodida sakkokiy an'analari	222-224
54.	M.Парпиева	Актуальные вопросы изучения русского языка	225-227
Raqamli texnologiyalar / Digital technologies			
55.	C.Гулямов A.Шермухамедов Б.Шермухамедов	Применение искусственного интеллекта в образовании	228-232
56.	F.Mulaydinov D.Otajonova	Breaking language barriers: the future of english language teaching with ar/vr technology	233-236
57.	F.Mulaydinov A.Abdullayev M.Odilova	Ta'limda raqamli texnologiyalarning roli	237-240
58.	T.Azimova	Matematikani o'qitishda qiyosiy usullar va o'quv texnologiyalari	241-244
59.	Sh.Akhunova	Concerns regarding the use of foreign experience and the significance of using digital technologies to boost the tourism network's competitiveness	245-249
60.	B.Akramov	Fizika fanini o'qitishda zamonaviy texnikalardan foydalanish va zamonaviy texnik qurilmalarni amaliy o'rganish	250-253

IQTISODIY ISLOHOTLAR SHAROITIDA KORXONALARNI BOSHQARISH

Umarova Z.O

Jizzax politexnika instituti
Iqtisodiyot va menejment kafedrasida katta o'qituvchisi
umarovazevi12@gmail.com
(91) 198 68 68

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-dekabr 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-dekabr 2023-yil

Jurnal soni: 9

Maqola raqami: 24

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.846>

**KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/
keywords**

jahon iqtisodiyoti, globallashtirish,
korxonalar, raqobatbardosh, iste'molchilar.

ANNOTATSIYA

Iqtisodiy islohotlar sharoitida korxonalarini boshqarishni o'rganish hamda korxonalar amaliyotida strategik boshqarishning ahamiyati haqidagi ma'lumotlar va tavsiyalar keltirilgan.

Kirish. O'zbekistonda jahon iqtisodiyoti globallashtirish sharoitida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, raqobatbardoshligini, shu bilan birgalikda, investitsiya jozibadorligini oshirish, eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar hajmini ko'paytirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish kabi bir qancha muhim vazifalarni hal etishi taqozo qilinadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar sharoitida bu boradagi sa'y-harakatlar yanada kuchaytirilishi, korxonalar zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, ishlab chiqarishni mahalliyashtirish jarayonini rivojlantirish hamda buning uchun investitsiyalar jalb etish doirasini kengaytirish va ulardan samarali foydalanish zarurligini ko'rsatib bermoqda.

Ayni vaqtda korxonalar amaliyotida strategik boshqarishning ahamiyati birmuncha ortib bormoqda. Bu ularning vakolatini kengayishi hamda o'zlarining iqtisodiy ahvoli uchun javobgarliklari darajasining oshganligi bilan bog'liq jarayondir. Zamonaviy boshqarishning sifati korxonalar samaradorligini belgilab beradi. Shu bois korxonalar eng zamonaviy texnika va texnologiyalarni jalb etish bugungi kundagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Turli mulkchilik shakllaridagi korxonalar ishlab chiqarish, ilmiy-texnika, valyuta-moliyaviy, xorijiy sheriklar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni amalga oshirish, tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari hisoblangan eksportga mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, turizmi rivojlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish jarayonlarida ma'lum bir muammolar mavjud bo'lib, ularning hal etilishi bugungi kunning eng dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Korxonalarini boshqarish samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari va ishlab chiqarish jarayonini boshqarish tizimini takomillashtirishga qaratilgan ayrim nazariy-uslubiy va amaliy jihatlar F.Teylor, G.Emerson, A.Fayol, M.Veber, E.Meyo, R.Laykert, G.Saymon, P.Druker, M.Porter va boshqa xorijlik olimlarning asarlarida tadqiq qilingan.

MDH davlatlari olimlaridan O.S.Vixanskiy, V.R.Vesnin, E.K.Strabonskiy, B.A.Rayzberg, I.S.Stepanova, V.N.Afanasev, A.I.Postnikov, R.Z.Laberdina, M.A.Baxrushina, M.A.Dyachenko va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan¹.

O'zbekistonda ushbu muammolarni hal etish yo'llari² M.Sh.Sharifxo'jayev, S.S.G'ulomov, A.M.Qodirov, Sh.N.Zaynutdinov, Q.X.Abdurahmanov, Yo.A.Abdullaev, G'.M.Qosimov, M.L.Tursunxodjaev, N.Q.Yo'ldoshev, B.Yu.Xodiev, B.B.Berkinov, E.X.Mahmudov, D.T.Sag'dullaev, Sh.G'.Yuldashev, M.A.Mahkamova, D.S.Qosimova, I.O. Ulashev, Sh.A. Atamuradov va boshqalar tomonidan rivojlantirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqoladagi tadqiqot ma'lumotlari rasmiy manbalardan olingan, taniqli iqtisodchi olimlarning iqtisodiyotimizni rivojlantirishda tadbirkorlikni rivojlantirish muammolarini ilmiy-nazariy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish, iqtisodiy islohotlar sharoitida korxonalarini boshqarishning mazmun-mohiyati bo'yicha olingan natijalarga tayangan holda korxonalarini boshqarish bo'yicha bir qancha iqtisodiy islohotlarga erishilgan.

Tahlil va natijalar. Korxonaga to'g'risida tushuncha hosil qilish muhim iqtisodiy ahamiyatga ega. Ko'pgina adabiyotlarda korxonaga to'g'risida turlicha fikrlar keltirilgan. Masalan R.S.Muratov, I.A.Djalolova, S.Sh.Oripovlarning "Korxonaga iqtisodiyoti" darsligida korxonaga quyidagicha ta'rif berilgan. Korxonaga-ijtimoiy talablarni qondiruvchi va sof foyda olish maqsadida mahsulot ishlab chiqaruvchi, ishlar bajaruvchi, xizmat ko'rsatuvchi mustaqil xo'jalik yurituvchi iqtisodiyot subyektidir. Korxonaga – bu jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanuvchi, aholining talabini qondirish va foyda olish yoki boshqa ijtimoiy funksiyalarni bajarish maqsadida, xususiy resurslardan foydalanish asosida mahsulotlar ishlab chiqaradigan, ayirboshlaydigan, hamda boshqa ishlarni hamda xizmatlarni bajaradigan, faoliyati bo'yicha qarorlar qabul qiladigan va unga javobgar, huquqiy shaxs maqomiga ega bo'lgan, har xil o'Ichamdagi xo'jalik yurituvchi subyektidir.

Fikrimizni izchil bayon etadigan bo'lsak, huquqiy shaxs huquqiga ega bo'lgan, mulkchilik huquqi yoki xo'jalikni to'la yuritish huquqi bo'yicha o'ziga qarashli mol-mulkdan foydalanish asosida mahsulot ishlab chiqaradigan va sotadigan yoki mahsulotni ayirboshlaydigan, ishlarni bajaradigan, xizmat ko'rsatadigan, bellashuv hamda mulkchilikning barcha shakllari teng huquqliligi sharoitida amaldagi qonunlarga muvofiq o'z faoliyatini ro'yobga chiqaradigan mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt bu – korxonaga hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, korxonaga o'zining faoliyati davomida davlat, fuqarolar va yuridik shaxslar bilan ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy munosabatlarda bo'ladi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida o'zining katta hissasini qo'shadi.

Hozirgi vaqtda korxonani rivojlantirishiga faqat innovatsiyalarni uzluksiz ravishda joriy etilishi bilangina erishish mumkin. M.Porter kompaniyalarning raqobatli ustunlikka erishishlarida innovatsiyaning rolini quyidagicha aniqlagan: «...kompaniyaga raqobatdagi ustunlikni innovatsiyalar vositasida qo'lga kiritadi. Ular yangi kiritilgan tartib-qoidalarga ham yangi texnologiyalardan, ham yangi ish usullaridan keng ma'noda foydalangan holda yondashadilar. Kompaniyaga yangiliklar tufayli raqobatdagi ustunliklarga erishganidan keyin, bu ustunliklarni faqat muntazam ravishda yaxshilashlar yordamida qo'lda tutib turishi mumkindir. Raqobatdagi ustunliklarni takomillashtirish va joriy

¹Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: Учебник.-3-е изд. –Москва.: Экономистъ, 2004.-С.528:ил.; Райзберг Б.А. Курс управления экономикой.-СПб.: Питер, 2003.-С.568.; Фатхутдинов Р. А. Производственный менеджмент. Учебник «Банки и биржи», ЮНИТИ, 1997.; Афанасьев В.Н., Постников А.И. Управление предприятием: организационные модели и информационно-управляющие системы: Учебное пособие-Москва.:Издательство РУДН, 2018.-С.193;

²Sharifxo'jayev M., Abdullaev Yo. Menejment: Darslik. –Toshkent.: O'qituvchi. 2001.; Abdurahmanov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti (nazariya va amaliyot). Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent.: "Mehnat", 2004.-B.672. G'ulomov S.S. va boshqalar. Menejment asoslari. – Toshkent.: ToshDAU. 1998.; Zaynutdinova Sh. N. Va boshq. Menejment asoslari//– Toshkent, Moliya. 2001..

etishdan to'xtagan har qanday kompaniyani darhol va albatta chetlab o'tib ketadilar».

Korxonaning raqobatbardoshligi deganda, iste'molchilar uchun raqobatchilarning tovarlariga nisbatan ko'proq o'ziga tortuvchan bo'lgan tovarlar ishlab chiqarish va sotish tushuniladi. Raqobat muhitini uzluksiz nazorat qilib turish – ishlab chiqarishni ehtiyojlarni eng samarali usulda qondirish uchun mo'ljallangan zarur shartidir. Raqobat muhitining holati haqidagi xulosalar, korxonaning innovatsion siyosatini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Korxonaning barqarorligi, uning davomiylik jihatdan uzoq muddatga mo'ljallangan samarali faoliyat ko'rsatishini xarakterlovchi murakkab iqtisodiy kategoriyadir va korxonaning raqobatbardoshligi, iqtisodiy xavfsizligi hamda iqtisodiy samaradorlik kabi uchta elementga asoslangan. Shuni ta'kidlash joizki, bu elementlar o'zaro chambarchas bog'liq va birgalikda faoliyat ko'rsatadi, biroq, turlicha funksional vazifalarga ega. Raqobatbardoshlik – korxonaning rivojlanishining salohiyatini, barqarorlik esa – korxonaning uzoq muddatli istiqbolini belgilaydi. Korxonaning barqarorligini vaqtga taqsimlangan raqobatbardoshlik, deb aytish mumkin. Vaqtning uncha katta bo'lmagan intervallarida bu ikkala tushuncha teng kuchga ega bo'ladi.

Korxonaning ishlab chiqarishni, mehnat va boshqarishni tashkil etishda, uning texnik hamda texnologik imkoniyatlarida ifodalangan

ishlab chiqarish salohiyati – innovatsiyalarni o'z vaqtida ta'minlab beradigan elementdir. Korxonaning ishlab chiqarish salohiyati qancha yuqori bo'lsa, mahsulot ishlab chiqarishga va uning sifatiga qilinadigan xarajatlar ulushining darajasi uncha past bo'ladi. Ishlab chiqarilayotgan mahsulotning, raqobatchilar tovarlarining sifatidan yuqori turuvchi sifati, innovatsion salohiyatning moddiy ifodalovchi hisoblanadi³.

Ushbu kategoriya turli davr va formatsiyalar iqtisodchilari tomonidan keng, ayni paytda turli ma'nolarda qo'llanilgan. Har bir davr va ijtimoiy-iqtisodiy formatiya o'z xo'jalik mexanizmi ega bo'lib, ishlab chiqarish bir usuldan boshqasiga o'tganda xo'jalik mexanizmi ham o'zgaradi.

«Korxonaning xo'jalik mexanizmi – bu, xo'jalik yuritishning tamoyil, usul va shakllari ko'lami bo'lib, ular yordamida ishlab chiqarish jarayoni va mehnat jamoasini boshqarish, mehnat jamoasini boshqarish munosabatlari tizimi bilan ishlab chiqarish asosiy vositalari o'rtasida aloqa va o'zaro ta'sir amalga oshiriladi»⁴.

Xo'jalik mexanizmining samarali amal qilishi ishlab chiqarish, boshqarishni tashkil etishning tarkibiy qismlari asoslash zaruratini keltirib chiqaradi, xo'jalik yuritishning shakl va usullari esa ilmiy tamoyillar asosida tanlanishini taqozo etadi (1-jadval).

1-jadval

Korxonalarda ishlab chiqarish, boshqarishni tashkil etishning tarkibiy qismlari tasnifi

Boshqarish elementlari	Iqtisodiy samaradorligi
Korxonaning barqarorligi	Korxonaning raqobatbardoshligi
Korxonaning innovatsion rivojlanishi	Mahsulotning raqobatbardoshligi
Boshqarish mexanizmini takomillashtirish	Raqobat ustunliklari
	Xorijiy bozorlarga chiqish imkoniyati

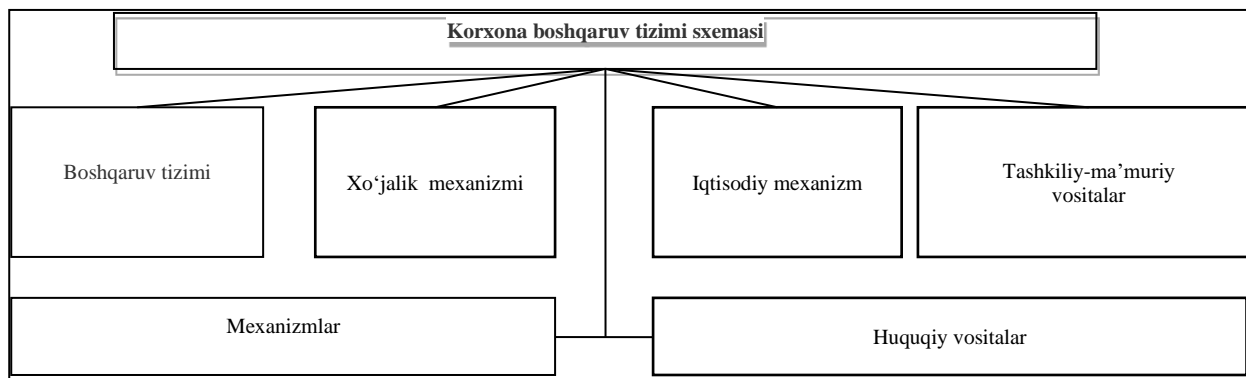
Xo'jalik yuritish va bu jarayonni tashkil etish bilan bog'liq ko'pgina tushunchalar mavjud. «Xo'jalik mexanizmi», «xo'jalik yuritishning iqtisodiy mexanizmi», «xo'jalikni boshqarish mexanizmi», «iqtisodiyotni boshqarish», «xo'jalik boshqaruvi mexanizmi», «bozor mexanizmi» kabi tushunchalar ana shunday tushunchalar sirasiga kiradi. Izohlanishi davomida ular ilmiy muomalaga yangidan-yangi ma'no kasb etgan holda kirib kelaveradi. Bu, o'z navbatida, xo'jalik yuritish tizimining alohida elementlarini tadqiq etish jarayonida ma'lum darajada chalkashliklarni va kompleks yondashuvni ishlab chiqishda ba'zi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ko'pgina holatlarda bitta tushunchaning ta'rifi turli xil ma'nolarni anglatadi. Bu fikr keng tarqalgan faoliyat yuritishning «xo'jalik mexanizmi» va «iqtisodiy mexanizm» kategoriyalariga ham bevosita taalluqlidir.

«Mexanizm» tushunchasi (yunon tilidan olingan bo'lib, «mashina» ma'nosini anglatadi) iqtisodiyot nazariyasi asoschilari tomonidan mexanikadan kiritilgan. Iqtisodiy adabiyotlarda iqtisodiy jarayonlarga

ta'sir ko'rsatish usullari va vositalari yig'indisi ma'nosini anglatuvchi tushuncha sifatida qo'llaniladi.

Xo'jalik mexanizmini aniqlash borasidagi turli xil yondashuvlarni o'rganish natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, bu mexanizmga uning asosini tashkil qiluvchi boshqaruv jarayonidagi aniq usullar yig'indisi sifatida qarash lozim. Unutmazlik joizki, korxonaning xo'jalik mexanizmi bilan boshqaruv tizimi o'zaro aloqada bo'ladi (1-rasm). Lekin shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, samarali xo'jalik yuritishda iqtisodiy mexanizm boshqa mexanizmlarga qaraganda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ham unga korxonaning xo'jalik yuritish faoliyatida iqtisodiy mexanizmni asosiy bo'g'in sifatida qarash zarur.

Professor G.M.Qosimov⁵ «Korxonaning iqtisodiy mexanizmi – bu iqtisodiy munosabatlar tizimi, ijtimoiy ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish)ni rejali boshqarish, yuksak pirovard natijalarga erishishda foydalaniladigan vositalar, usullar, tamoyillar va shakllarning jami», deb ta'kidlaydi.

1-rasm. Korxonaning boshqaruv tizimining xo'jalik mexanizmi bilan o'zaro aloqasi sxemasi

³ G.Umirova. (2023). Tadbirkorlikni rivojlantirishda motivatsiya omillaridan foydalanishning zaruriyati. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 8, 74-77.

³Zaynutdinov Sh.N. va boshq. Menjement asoslari.Toshkent: Moliya. 2001. va menjementi. O'quv qo'llanma. Toshkent-2013, 24-b.

⁵Qosimov G.M. Transport korxonalarida menjement: Oliy o'quv yurtlari tarmoq menjementi mutaxassisligi uchun darslik, G'-Toshkent.: O'zbekiston, 2001. –B.173.

Fikrimizcha, boshqarish iqtisodiy mexanizmining mohiyati va ta'sir qilish shakli ishlab chiqarishda iqtisodiyotdagi har bir bo'g'in holatiga bog'liq bo'ladi. Shuni ham eslatib o'tish zarurki, ko'p iqtisodiy adabiyotlarda «boshqarish mexanizmi» va «iqtisodiy mexanizm» tushunchalari bir-biridan jiddiy farqlanmagan. Lekin bozor iqtisodiyoti sharoitida va umuman xo'jalik yuritish faoliyatida «boshqarish mexanizmi» tushunchasi asosiy tashkiliy iqtisodiy kategoriya hisoblanadi va korxonalar faoliyati bilan bog'liq bo'lgan boshqa mexanizmlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Umuman, boshqarish mexanizmiga boshqarish obyekti faoliyati natijalari bog'liq bo'lgan omillarga ta'sir etishni ta'minlovchi boshqarish tizimining bir-muncha faol elementi sifatida qarash lozim. Shunday ekan, fikrimizcha, boshqarishning iqtisodiy mexanizmi – bu, boshqaruv maqsadlariga erishish uchun boshqaruv subyekti tomonidan qo'llaniladigan boshqaruv jarayonlariga ta'sir etuvchi usullar, vositalar, dastaklar yig'indisidir.

Boshqarishning iqtisodiy mexanizmi quyidagi tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi:

- boshqarish mezonida o'zgaruvchan, boshqarish maqsadlari (maqsadlarning miqdoriy o'xshashi);
- boshqarish omillari (boshqarish obyekti elementlari va belgilangan maqsadlarga erishish manfaatlarida amalga oshiriluvchi aloqalar);
- omillarga ta'sir etish usullari (qo'yilgan maqsadlarga erishish texnologiyasi, vositalari va dastaklari);
- boshqarish resurslari (qo'yilgan maqsadlarga erishishni ta'minlovchi va foydalanish natijasida tanlangan boshqarish usullari amalga oshiriladigan moddiy-texnik, moliyaviy, ijtimoiy, institutsional va boshqa resurslar).

Iqtisodiy mexanizm taraqqiyotni ta'minlovchi va bir-birini taqozo etuvchi vositadir. U universal xarakterga ega bo'lib, hamma yerda bor..., bir necha elementlar yaxlitligidan tashkil topadi. Unga iqtisodiy rag'batlantirish (rag'bat beruvchi kuchlar), ishlab chiqarish, ayirboshlash va iste'molni tashkil etish, iqtisodiy faoliyatning ixtisoslashuvi, iqtisodiy faoliyat kooperatsiyasi va xo'jalik aloqalarini o'rnatish usullari kiradi.

Bozor sharoitida korxonalarini boshqarishning iqtisodiy mexanizmi samaradorligi tashqi omillarga ham bog'liq hisoblanadi. Shunga ko'ra ularni quyidagi guruhlariga ajratib ko'rsatishimiz mumkin (2-jadval)

Korxonaning tashqi muhit bilan o'zaro hamkorligi uning ichki faoliyati menejmenti va ma'lum boshqaruv tarkibidagi turli xil shakllardan foydalanishda amalga oshirilishi mumkin. Korxonalar ichki muhiti insonlarni, texnikani, texnologiyani, axborotni, iqtisodiyotni, tashkiliy tarkibni va boshqa qismlarni o'z ichiga oladi hamda ko'p jihatdan tashqi muhit tomonidan aniqlanadigan maqsad va vazifalarga bog'liq bo'ladi. Statik jihatdan korxonalar ichki muhiti uning tuzilishi va tarkibiy elementlarini ajratgan holda, dinamik jihatdan esa unda kechadigan jarayonlar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish mumkin. U boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirishdan iborat xizmatlar, tovar ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini ta'minlaydigan barcha elementlarni o'z ichiga oladi.

Korxonalar faoliyati iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, informatsion va boshqa jarayonlardan iborat bo'ladi. Barcha ichki tashkiliy jarayonlar tashkiliy tuzilma doirasida amalga oshadi, u shuningdek, tizimdagi mehnat taqsimoti, aloqalari va uning bo'limgi o'zaro harakatini ham aks ettiradi. Tashkiliy tuzilma har bir tarkibiy bo'lim zimmasiga ularning vazifa, huquq va majburiyatlarini yuklaydi.

Umuman olganda, korxonalar faoliyatining natijaviyligi ko'p jihatdan tashkiliy tuzilma tanlovi, mohirona rejalashtirish va o'z vaqtidagi qayta qurishga bog'liqdir. Tadbirkorlik yo'nalishida foydalaniladigan tashkiliy tuzilmalar moslashuvchanligi, bo'ysunish darajasining kam sonligi, markazlashmaganligi, ma'muriy – buyruqbozlik bo'g'inlarining kamligi bilan ajralib turadi. Yetakchi korxonalar tajribasidan bizga ma'lumki, korxonalar faoliyatining muvaffaqiyatli kaliti – avvalo unda boshqaruvning aniq tashkil etilganligi hisoblanadi. U o'zaro bog'liq bir qancha sabab, oqibatlarini o'z ichiga oladi. Boshqaruv sohasidagi mutaxassis va olimlar fikricha, korxonalar faoliyati natijaviyligi rahbariyatning mohirona va har jihatdan puxta o'ylangan harakatiga bog'liq.

2-jadval

Korxonalarda boshqarishning iqtisodiy mexanizmiga ta'sir etuvchi tashqi omillar⁶

Tashqi omillar	Ichki bozor va jahon bozoridagi konyunkturaning o'zgarishi bilan bog'liq. Bular, asosan talab va taklifning, shuningdek, narxlarning o'zgarib borishida namoyon bo'ladi
	Mamlakat ichki iqtisodiy ahvolidan, shuningdek tashqi global vaziyatning o'zgarishi bilan bog'liq
	Inflyatsiya jarayonlari bilan bog'liq
	Davlatning iqtisodiy siyosati bilan bog'liq
	Tabiiy, geografik va ekologik vaziyat bilan bog'liq
	Infratuzilmaning rivojlanishi bilan bog'liq
	Raqobatchi korxonalar bilan bog'liq
	Texnika va texnologiyalarni olish manbalari bilan bog'liq

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda, quyidagi mualliflik ta'rifini keltirishimiz mumkin: «Iqtisodiy mexanizm murakkab tuzilma hisoblanib, uning tarkibiga ishlab chiqarish faoliyatini rejalashtirish, narxni shakllantirish, kredit ajratish, yalpi daromad va foydani shakllantirish hamda taqsimlash, shu bilan birga, xo'jalik hisobi (tijorat) faoliyatining boshqa elementlari kiradi. Bu mexanizm tijorat hisobi tamoyillari asosida o'z faoliyatini amalga oshirayotgan integratsiyalashgan qurilmaning barcha tuzilmaviy bo'g'inlari harakatining o'zaro uyg'unligini va tashkiliy tuzilganligini ta'minlaydi».

Iqtisodiy mexanizmning mohiyati usullar va vositalar, shakl, turli xil hodisalar uchun umumiy bo'lgan xususiyatlarni aniqlovchi kategoriya va qonunlarni anglatib, xo'jalik mexanizmi uchun nazariy asos bo'lib hisoblanadi.

Shunday qilib, fikrimizcha, iqtisodiy mexanizm – bu xo'jalik yuritishning maqsadini, shaklini, usullarini, vositalarini, iqtisodiy rag'batlantirish va xo'jalik hisob-kitobining resurs (avvalo, moddiy-texnik va moliyaviy resurslar) ta'minotini o'zida jamlagan bir butun tizim hisoblanadi.

Yuqorida xorijlik va O'zbekistonlik olimlar tomonidan iqtisodiy mexanizm kategoriyasiga berilgan ta'riflarni umumlashtirgan holatda quyidagi xulosalarni keltirishimiz mumkin:

– korxonaning iqtisodiy mexanizmi – xo'jalik mexanizmining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. U o'zida korxonada sodir bo'ladigan iqtisodiy munosabatlar va jarayonlarga ta'sir etadigan iqtisodiy usullar, shakllar va vositalarning yig'indisini namoyon etadi;

– iqtisodiy mexanizm tarkibini korxonalar maqsadlariga erishishda o'zaro harakatdagi funksional tizimostilar va iqtisodiy vositalar yig'indisi sifatida yaratish zarur.

Bozor sharoitida iqtisodiy mexanizmning mohiyati uning quyidagi funksiyalarida namoyon bo'lishi mumkin:

- mulkchilikning turli shakllarida to'plangan salohiyatdan amalda foydalanish, halol raqobat uchun teng iqtisodiy shart-sharoitlar yaratish;

- xodimlarda moddiy-texnik bazani fan-texnika yutuqlari asosidagi sifatli qayta tuzishga bo'lgan rag'batlar va motivlarni qo'llab-quvvatlash, malaka hamda ijodiy salohiyatni doimo oshirib borish;

- jamoalar va xo'jaliklar iqtisodiy xatti-harakatining bozor iqtisodiyoti qonunlari talablariga mosligini ta'minlash;

- boshqaruv tuzilmasining barcha darajalarida zamonaviy fikrlashni shakllantirish uchun kerak bo'ladigan iqtisodiy muhitni qo'llab-quvvatlash va h.k.lar.

Bulardan tashqari, bozor sharoitida boshqarish iqtisodiy mexanizmning barcha elementlari va vositalari bir-biriga mos amal

¹ Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

qilmog'i lozim: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish, ishlab chiqarishni tezkor boshqarish shakllari hamda usullari, iqtisodiy rag'batlantirish, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil qilish shakllari, huquqiy mexanizm, shuningdek reja, narx, ish haqqi, foyda, soliqlar, kredit, normativlar va umuman moliyalashtirish.

Xulosa va takliflar. Bozor sharoitida korxonalarni boshqarishning iqtisodiy mexanizmini nazariy va amaliy jihatdan chuqur tadqiq qilish zamonaviy boshqaruv tizimining dolzarb vazifalardan biridir. Bunda bozor munosabatlari rivojlanishi bilan mulkchilik shakllarini o'zgartirish, korxonalariga ishlab chiqarishni ilmiy-texnik rivojlantirishni, moliyalashni mustaqil amalga oshirishga ruxsat berilgan

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: Учебник.-3-е изд. –Москва: Экономистъ, 2004.-С.528:ил.; Райзберг Б.А. Курс управления экономикой.-СПб.: Питер, 2003.-С.568.; Фатхутдинов Р. А. Производственный менеджмент. Учебник «Банки и биржи», ЮНИТИ, 1997.; Афанасьев В.Н., Постников А.И. Управление предприятием: организационные модели и информационно-управляющие системы: Учебное пособие-Москва.:Издательство РУДН, 2018.-С.193.;
2. Sharifxo'jayev M., Abdullayev Yo. Menejment: Darslik. – Toshkent.: O'qituvchi. 2001.; Abdurahmanov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti (nazariya va amaliyot). Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent.: "Mehnat", 2004.-B.672. G'ulomov S.S. va boshqalar. Menejment asoslari. –Toshkent.: ToshDAU. 1998.; Zaynutdinova Sh. N. Va boshq. Menejment asoslari//– Toshkent, Moliya. 2001.;
3. G.Umirova. (2023). Tadbirkorlikni rivojlantirishda motivatsiya omillaridan foydalanishning zaruriyati. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 8, 74-77.
4. Zaynutdinov Sh.N. va boshq. Menejment asoslari.Toshkent: Moliya. 2001. va menejmenti. O'quv qo'llanma. Toshkent-2013, 24-b.
5. Qosimov G'.M. Transport korxonalarida menejment: Oliy o'quv yurtlari tarmoq menejmenti mutaxassisligi uchun darslikG'-Toshkent.: O'zbekiston, 2001. –B.173.

bo'lsada boshqarishning iqtisodiy mexanizmini rivojlantirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmi muhim o'rin tutishini unutmastik lozim.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, korxonada xo'jalik yuritishga ta'sir etuvchi omillar tahlilida faqat tashqi yoki ichki omillar hisobga olinishi natijasida qabul qilingan qarorlar yetarli darajada asoslanmagan bo'ladi. Sababi, mazkur omillardan ularni chuqur tahlil qilgan va ilmiy asoslagan holdagina foydalanish korxonada boshqaruv faoliyatining natijaviyligini oshiradi. Negaki, bu omillarning batafsil tahlili va ularga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan asosiy iqtisodiy mexanizmlarni aniqlash boshqaruv faoliyati samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi.

6. www.stat.uz (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi)
7. <http://www.edu.uz> – Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi rasmiy veb sayti.
8. Mamurjonovich, U. T. (2023). JAHON IQTISODIYOTIDA YANGI INDUSTRIAL DAVLATLARNING TUTGAN O'RNI. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 344-345.
9. Umarov Toxirjon Mamurjonovich. (2024). ERKIN IQTISODIY ZONALARDA TADBIRKORLIK FAOLIYATIGA INNOVATSIYALAR VA INVESTITSIYALARNI RAG'BATLANTIRISHDA KLASTER YONDASHUVINING O'RNI. *INTERNATIONAL CONFERENCE OF NATURAL AND SOCIAL-HUMANITARIAN SCIENCES*, 1(1), 156–167. Retrieved from <https://universalconference.us/universalconference/index.php/ICNSHS/article/view/277>
10. Ugli, B. K. F. (2024). THE IMPACTING FACTORS ON SMALL BUSINESS GROWTH. *Frontline Marketing, Management and Economics Journal*, 4(01), 24-36.